

УДК 343.98.06

С.О. КНИЖЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

С.М. СЕРГЕЄВА, канд. юрид. наук,
Запорізький національний технічний університет

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: методи розслідування злочинів, нетрадиційні методи розслідування злочинів, поліграф, гіпнорепродукційне опитування, криміналістична біоритмологія, екстраординарні психофізіологічні здібності людини

На сьогоднішній день рівень злочинності в країні зростає. Так, за статистичними даними МВС України кількість злочинів за останні два роки збільшилась у рази в тому числі злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями (динаміка у порівнянні з 2009 р. складає 18 %), відповідно збільшилась й кількість нерозкритих злочинів [1, 2].

Необхідно вказати на те, що комплекс кримінально-процесуальних та криміналістичних засобів, спрямованих на покращення ефективності слідчої діяльності та посилення боротьби зі злочинністю залишається недосконалим, а поява нових видів злочинної діяльності, способів їх вчинення, нових форм протидії правоохоронній діяльності викликають необхідність розробки нових, нетрадиційних методів розслідування злочинів. Саме цим і обумовлюється актуальність даної статті.

У криміналістичній літературі окремі аспекти використання нетрадиційних засобів та методів розслідування злочинів досліджували: Р.С. Белкін, В.О. Образцов, Е.П. Іщенко, М.М. Кітаєв, Т.А. Седова, Л.Л. Каневский, О.І. Скрипніков, А.Б. Стрельченко, М.Т. Ведерніков, В.В. Мальцев, О.Ф. Лубін, В.Д. Хабалев, Ю.І. Холодний, В.В. Яровенко тощо.

Водночас, використання нетрадиційних засобів та методів розслідування злочинів потребує комплексного дослідження з метою ви-

значення теоретичних та правових підстав їх використання; визначення їх поняття та класифікації; завдань та умов використання й розроблення практичних рекомендації щодо використання таких методів розслідування злочинів. Тому за мету даної роботи обрано визначити завдання, умови використання нетрадиційних методів розслідування злочинів й розробити загальні рекомендації щодо їх використання у кримінальному судочинстві.

Варто вказати на те, що в криміналістиці поняття «нетрадиційні методи розслідування злочинів» з'явилося в кінці 80-х років минулого століття. Під нетрадиційними методами розуміють прийоми та способи, які використовуються лише для вирішення одиничних ситуацій з метою розслідування злочину [3, с.15]. Водночас слід відмітити, що дане поняття не є усталеним [3, с.15].

На сучасному етапі розвитку криміналістики до нетрадиційних методів розслідування злочинів відносять поліграф, гіпноз, наркоаналіз, біоритмологію, психологічний портрет злочинця, екстрасенсоріку [4–8].

Так, поліграф являє собою пристрій, призначений для одночасної реєстрації кількох фізіологічних процесів, пов'язаних з виникненням емоцій (дихання, тиску, біотопів мозку, серця тощо). Вказані пристрої у багатьох зарубіжних країнах (США, Германия, Франція) використовуються з метою детекції неправди; встановлення осіб, причетних до злочину й виступає як доказова або орієнтуюча інформація.

Гіпнорепродукційне опитування – це опитування особи за участю лікаря-гіпнолога. Як правило, гіпноз застосовується з метою актуалізації забутого. Використовується у таких країнах як США, Германия та інших.

Наркоаналіз, як і гіпноз, в основному використовується у тих випадках, коли опитувана особа в силу різних причин (наприклад, перенесеного шоку) не може пригадати обставини, що пов'язані зі злочином. Сутність наркоаналізу полягає в тому, що опитуваному в організм вводиться препарат, під дією якого знімається «цензура свідомості» й вивільняються істинні переживання та установки.

Криміналістична біоритмологія досліджує вплив різних біоритмів на фізіологічні процеси й поведінку людини та розробляє рекомендації щодо визначення найбільш сприятливого періоду для контакту з опитуваною особою. Так, вчені в галузі хронобіології встановили, що у певні періоди збільшується психічна уразливість людини, знижуються адаптаційні та захисні можливості й опитуваний схильний до повідомлення правдивої інформації. Зазначимо, що отримана таким шляхом інформація потребує відповідної перевірки [6, с.46].

Психологічні методи ідентифікації та психологічний портрет злочинця, як правило, використовують при розслідуванні серії насильницьких злочинів. Сутність психологічного портрету (профілю) злочинця полягає в тому, що можливо скласти портрет злочинця на підставі його діяльності. Психологічні методи ідентифікації використовують для з'ясування стану підозрюваного, його відношення до навколишнього світу, визначення реакції на стимулюючі об'єкти, вивчення самооцінки злочинця.

Екстрасенсорним сприйняттям на теперішній час прийнято називати телепатію та ясновидіння [7, с.12]. Зауважимо, що найчастіше екстраординарні психофізіологічні здібності як нетрадиційний метод розслідування правоохоронні органи застосовують з метою отримання інформації про те, чи жива шукана особа, де знаходиться шуканий об'єкт тощо.

Вважаємо за доцільне всі нетрадиційні методи в залежності від способу отримання інформації, що має значення для розслідування злочину поділити на дві групи: 1) методи, що не пов'язані з безпосереднім контактом опитуваної особи (екстрасенсорика, психологічний портрет підозрюваного); 2) методи, що пов'язані з отриманням інформації шляхом безпосереднього контакту з опитуваною особою (гіпноз, поліграф, наркоаналіз). На нашу думку, вказана класифікація дозволить визначити загальні правила використання нетрадиційних методів розслідування та окремих груп.

Слід зазначити, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України не передбачає отримання доказів новими (нетра-

диційними) методами розслідування злочинів. Між іншим, у криміналістичній літературі не має єдиної позиції щодо можливості використання нетрадиційних методів розслідування злочинів у кримінальному судочинстві. Так, одні дослідники вважають, що використання таких засобів не може бути рекомендоване для впровадження у практику і не відповідає нормам кримінально-процесуального законодавства [8; 9, с.52–53; 10, с.88]. Інші, навпаки вважають допустимим застосовувати нетрадиційні засоби та методи розслідування злочинів й намагаються розробити практичні рекомендації щодо їх використання [3; 4, с.118; 5, с.48; 11].

На наш погляд, інформація, отримана нетрадиційними методами розслідування злочинів? може бути використана, оскільки норми кримінально-процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закону України «Про міліцію» не містять заборони використовувати такі методи. Однак така інформація не може бути доказовою й використовується тільки в якості орієнтуючої.

Розглядаючи питання про можливість використання нетрадиційних методів розслідування злочинів, необхідно визначити, в першу чергу, мету їх використання.

Аналіз криміналістичної літератури та практики застосування нетрадиційних методів розслідування злочинів дозволяє дійти висновку про те, що нетрадиційні методи розслідування злочинів використовуються в основному працівниками правоохоронних органів з метою отримання пошукової інформації про:

- особу злочинця;
- причетність конкретної особи до вчинення злочину;
- місцезнаходження особи злочинця;
- місцезнаходження шуканих об'єктів (живих осіб, трупів, прихованих цінностей, інших об'єктів);
- особу потерпілого;
- спосіб та обстановку вчинення злочину.

По-друге, використання нетрадиційних засобів та методів розслідування злочинів повинно відповідати певним умовам, які не су-

перечать нормам чинного законодавства й не порушують права та свободи громадян.

Так, Є.О. Москвін стверджує, що використання гіпнозу може бути визнаним ефективним методом отримання оперативно-розшукових даних в ході опитування з метою актуалізації забутого при дотриманні таких умов:

1) добровільна попередня згода опитуваного (підтвержене письмовою заявою) на опитування з використанням гіпнозу;

2) спеціаліст, який проводить опитування за допомогою гіпнозу повинен бути вищої кваліфікації й володіти знаннями не тільки в галузі медицини, гіпнології, а й в галузі юриспруденції;

3) відомості, отримані під гіпнозом, не можуть бути визнані доказами по кримінальній справі, а виступають лише як орієнтуюча інформація;

4) хід опитування з використанням гіпнозу повинен фіксуватися шляхом відеозапису;

5) використання гіпнозу в ході опитування може стосуватися тільки психічно здорових осіб й не ставити під загрозу життя то здоров'я опитуваного;

6) використання гіпнозу повинно носити виключний характер (наприклад, використовуватися тільки при розслідування особливо тяжких злочинів) [12, с.156].

В цілому погоджуючись з точкою зору Є.О. Москвіна, вважаємо за доцільне серед умов використання нетрадиційних методів розслідування злочинів виділити загальні та додаткові. Загальні умови властиві для всіх видів досліджуваних методів. Додаткові умови характерні для нетрадиційних методів, які пов'язані з отриманням інформації шляхом безпосереднього контакту з опитуваною особою. Так, загальними умовами використання нетрадиційних методів розслідування злочинів, на наш погляд, є:

1) недостатність інформації для розкриття та розслідування злочину, яка зібрана проведеними по кримінальній справі слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами;

2) залучення відповідних фахівців;

3) безпристрасність використання таких методів;

4) відомості, отримані нетрадиційними методами розслідування злочинів не можуть бути визнані доказами по кримінальній справі, а виступають лише як орієнтуюча інформація.

Окрім того, умови використання методів, що пов'язані з отриманням інформації шляхом безпосереднього контакту з опитуваною особою повинні відповідати наступним додатковим умовам:

1) добровільна згода опитуваної особи;

2) вказані методи можна застосовувати тільки до психічно та фізично здорових людей;

3) недопустимість завдання шкоди опитуваній особі;

4) пред'явлення результатів застосування методу опитуваній особі;

5) використання відеозапису.

На підставі викладеного можна зробити такий висновок:

1) у кримінальному судочинстві можливе використання нетрадиційних методів розслідування злочинів за певних умов;

2) метою використання нетрадиційних методів розслідування злочинів є отримання інформації про особу злочинця; причетність конкретної особи до вчинення злочину; місцезнаходження особи злочинця; місцезнаходження шуканих об'єктів; особу потерпілого; спосіб та обстановку вчинення злочину;

3) загальними умовами використання нетрадиційних методів розслідування злочинів є: недостатність інформації для розкриття та розслідування злочину, яка зібрана проведеними по кримінальній справі слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами; залучення відповідних фахівців; безпристрасність використання таких методів; отримані відомості виступають у якості орієнтуючої інформації.

Вважаємо, що перспективою подальших досліджень є визначення: теоретичних та правових підстав використання нетрадиційних методів розслідування злочинів; криміналістичних ознак нетрадиційних методів розслідування злочинів; видів ситуацій використання вказаних методів та відповідних їм тактичних завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стан та структура злочинності в Україні (2011 р. I квартал) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/img/common/ru/control/main/uk/publish/article/519179>.
2. Стан та структура злочинності в Україні (2009–2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/img/common/ru/control/main/uk/publish/article/374130>.
3. Мальцев В. В. Нетрадиционные методы исследования в криминалистике : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. В. Мальцев ; Дальневосточ. гос. ун-т. Юрид. ин-т. – Владивосток, 2001. – 23 с.
4. Хабалев В. Д. Возможности использования гипноза в оперативно-розыскной деятельности / В. Д. Хабалев // Нетрадиционные методы в расследовании преступлений : тезисы науч.-практ. семинара. – М. : ВНИИ МВД России, 1994. – С. 117–120.
5. Дубягин Ю. П. Опыт использования нетрадиционных методов розыска лиц, пропавших без вести / Ю. П. Дубягин // Проблемы использования нетрадиционных методов в раскрытии преступлений. – М., 1993. – С. 47–49.
6. Шапошникова В. Значение хронобиологии для криминалистики / В. Шапошникова, Н. Китаев // Законность. – 1997. – № 11. – С. 46–48.
7. Скрыпников А. И. Использование экстраординарных способностей человека при раскрытии преступлений : метод. пособие / А. И. Скрыпников, А. Б. Стрельченко. – М. : ВНИИ МВД России, 1995. – 48 с.
8. Степаненко Ж. Нетрадиционные методы расследования сексуальных преступлений / Ж. Степаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.omsk.su/students/j72tar/artsex.html>.
9. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика : науч.-практ. и учеб. пособие / А. М. Ларин. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – 192 с.
10. Китаев Н. Н. Гипноз и преступления : лекция / Н. Н. Китаев. – Иркутск, 2006. – 60 с.
11. Холодный Ю. И. Опрос с использованием полиграфа и его естественнонаучные основы / Ю. И. Холодный [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vympel-polygraph.ru/str/about/opros.htm>.
12. Москвин Е. О. Тактико-психологические приемы следователя: основы формирования и воздействия: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Москвин Е. О. ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2003. – 239 с.

Книженко С. О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів / С. О. Книженко, С. М. Сергєєва // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 372–375 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11kcomrz.pdf>

Розглянуто актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів. Визначено завдання та умови використання нетрадиційних методів розслідування злочинів. Розроблено загальні рекомендації щодо використання досліджуваних методів у кримінальному судочинстві.

Книженко С.А., Сергєєва С.М. Актуальные вопросы использования нетрадиционных методов расследования преступлений

Рассмотрены актуальные вопросы использования нетрадиционных методов расследования преступлений. Определены задачи и условия использования нетрадиционных методов расследования преступлений. Разработаны общие рекомендации по применению исследуемых методов в уголовном судопроизводстве.

Knyzhenko S.A., Sergeeva S.M. Issues in the Use of Alternative Methods of Investigating Crimes

The article deals with issues of use of alternative methods of investigating crimes. Tasks and requirements of usage of non-traditional methods of fact-finding of crimes are spotted. General recommendations on the use of study methods in criminal proceedings are elaborated.